

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (δεύτερο τμήμα)

της 21ης Νοεμβρίου 2013*

«Κρατικές ενισχύσεις — Άρθρα 107 ΣΛΕΕ και 108 ΣΛΕΕ — Πλεονεκτήματα τα οποία δημόσια επιχείρηση που εκμεταλλεύεται αερολιμένα χορηγεί σε αεροπορική εταιρία χαμηλού κόστους — Απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας όσον αφορά το μέτρο αυτό — Υποχρέωση των δικαστηρίων των κρατών μελών να συμμορφωθούν προς την περιεχόμενη στην εν λόγω απόφαση εκτίμηση της Επιτροπής όσον αφορά την ύπαρξη ενισχύσεως»

Στην υπόθεση C-284/12,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, υποβληθείσα από το Oberlandesgericht Koblenz (Γερμανία) με απόφαση της 30ής Μαΐου 2012, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 7 Ιουνίου 2012, στο πλαίσιο της δίκης

Deutsche Lufthansa AG

κατά

Flughafen Frankfurt-Hahn GmbH,

παρισταμένης της:

Ryanair Ltd,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (δεύτερο τμήμα),

συγκείμενο από τους R. Silva de Lapuerta, πρόεδρο τμήματος, J. L. da Cruz Vilaça, Γ. Αρέστη, J.-C. Bonichot και A. Arabadjiev (εισηγητή), δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: P. Mengozzi

γραμματέας: K. Malacek, υπάλληλος διοικήσεως,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 11ης Απριλίου 2013,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- η Deutsche Lufthansa AG, εκπροσωπούμενη από τον A. Martin-Ehlers, Rechtsanwalt,
- η Flughafen Frankfurt-Hahn GmbH, εκπροσωπούμενη από τον T. Müller-Heidelberg, Rechtsanwalt,

* Γλώσσα διαδικασίας: η γερμανική.

- η Ryanair Ltd, εκπροσωπούμενη από τον G. Berrisch, Rechtsanwalt,
- η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον T. Henze και την K. Petersen,
- η Βελγική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους T. Materne και J.-C. Halleux, επικουρούμενους από την A. Lerièce, avocate,
- η Ολλανδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τις M. Noort και C. Wissels,
- η Πολωνική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους B. Majczyna και M. Szpunar,
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους V. Di Bucci και T. Maxian Rusche,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 27ης Ιουνίου 2013,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία των άρθρων 107 ΣΛΕΕ και 108 ΣΛΕΕ.
- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Deutsche Lufthansa AG (στο εξής: Lufthansa) και της Flughafen Frankfurt-Hahn GmbH (στο εξής: FFH), η οποία εκμεταλλεύεται τον αερολιμένα Frankfurt-Hahn (Γερμανία), σχετικά με την παύση και ανάκτηση των κρατικών ενισχύσεων που η FFH φέρεται ότι χορηγούσε στη Ryanair Ltd (στο εξής: Ryanair).

Το νομικό πλαίσιο

- 3 Το άρθρο 3 του κανονισμού (ΕΚ) 659/1999 του Συμβουλίου, της 22ας Μαρτίου 1999, για τη θέσπιση λεπτομερών κανόνων εφαρμογής του άρθρου [108 ΣΛΕΕ] (ΕΕ L 83, σ. 1), το οποίο επιγράφεται «Ρήτρα αναστολής της εφαρμογής», έχει ως εξής:

«Οι ενισχύσεις που χρήζουν κοινοποίησης σύμφωνα με το άρθρο 2, παράγραφος 1, δεν τίθενται σε εφαρμογή παρά μόνον αφού η Επιτροπή λάβει, ή θεωρηθεί ότι έχει λάβει, απόφαση με την οποία εγκρίνει την εν λόγω ενίσχυση.»

- 4 Το άρθρο 4 του κανονισμού αυτού, το οποίο επιγράφεται «Προκαταρκτική εξέταση της κοινοποίησης και αποφάσεις της Επιτροπής», ορίζει στις παραγράφους του 2 έως 4:

«2. Εφόσον η Επιτροπή διαπιστώσει, μετά από προκαταρκτική εξέταση, ότι το κοινοποιηθέν μέτρο δεν αποτελεί ενίσχυση, σημειώνει τη διαπίστωση αυτή με σχετική απόφαση.

3. Εφόσον η Επιτροπή διαπιστώσει, μετά από προκαταρκτική εξέταση, ότι το κοινοποιηθέν μέτρο, ενώ εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου [107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ], δεν δημιουργεί αμφιβολίες κατά πόσον συμβιβάζεται με την κοινή αγορά, το κηρύσσει συμβιβάσιμο με την κοινή αγορά [...]

4. Εφόσον η Επιτροπή διαπιστώσει, μετά από προκαταρκτική εξέταση, ότι το κοινοποιηθέν μέτρο δημιουργεί αμφιβολίες κατά πόσον συμβιβάζεται με την κοινή αγορά, αποφασίζει να κινήσει τη διαδικασία σύμφωνα με το άρθρο [108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ] (εφεξής αποκαλούμενη “απόφαση για κίνηση επίσημης διαδικασίας έρευνας).»

- 5 Το άρθρο 6 του εν λόγω κανονισμού, το οποίο επιγράφεται «Επίσημη διαδικασία έρευνας», ορίζει στην παράγραφο του 1:

«Στην απόφαση για κίνηση επίσημης διαδικασίας έρευνας, η Επιτροπή αναφέρει συνοπτικά τα σημαντικότερα πραγματικά και νομικά ζητήματα, προβαίνει σε προσωρινή εκτίμηση σχετικά με τον χαρακτήρα του σχεδιαζόμενου μέτρου ως ενίσχυσης και εκθέτει τις αμφιβολίες της για το συμβατό του μέτρου με την κοινή αγορά. Η απόφαση καλεί το οικείο κράτος μέλος και τα άλλα ενδιαφερόμενα μέρη να υποβάλουν παρατηρήσεις εντός ορισμένης προθεσμίας, η οποία συνήθως δεν υπερβαίνει τον ένα μήνα. [...]»

- 6 Το άρθρο 7 του ίδιου κανονισμού, το οποίο επιγράφεται «Αποφάσεις της Επιτροπής να περατώσει την επίσημη διαδικασία έρευνας», ορίζει:

«1. Με την επιφύλαξη του άρθρου 8, η επίσημη διαδικασία έρευνας περατώνεται με την έκδοση της απόφασης που προβλέπεται στις παραγράφους 2 έως 5 του παρόντος άρθρου.

2. Εφόσον η Επιτροπή διαπιστώσει ότι, ενδεχομένως κατόπιν τροποποιήσεων που επέφερε το οικείο κράτος μέλος, το κοινοποιηθέν μέτρο δεν αποτελεί ενίσχυση, σημειώνει τη διαπίστωση αυτή με σχετική απόφαση.

3. Εφόσον η Επιτροπή διαπιστώσει ότι, ενδεχομένως κατόπιν τροποποιήσεων που επέφερε το οικείο κράτος μέλος, αίρονται οι αμφιβολίες για το συμβατό του κοινοποιηθέντος μέτρου με την κοινή αγορά, αποφασίζει ότι η ενίσχυση είναι συμβιβάσιμη με την κοινή αγορά [...]

4. Η Επιτροπή μπορεί να συνοδεύει τη θετική απόφασή της με όρους [...] και [...] υποχρεώσεις [...]

5. Εφόσον η Επιτροπή διαπιστώσει ότι η κοινοποιηθείσα ενίσχυση δεν είναι συμβιβάσιμη με την κοινή αγορά, αποφασίζει να μην τεθεί σε εφαρμογή [...]

6. Οι αποφάσεις κατ' εφαρμογή των παραγράφων 2, 3, 4 και 5 πρέπει να λαμβάνονται μόλις αρθούν οι αμφιβολίες που αναφέρονται στο άρθρο 4, παράγραφος 4. Η Επιτροπή προσπαθεί κατά το δυνατόν να λάβει απόφαση εντός προθεσμίας 18 μηνών από την έναρξη της διαδικασίας. [...]

[...]»

- 7 Το άρθρο 11 του κανονισμού 659/1999, το οποίο επιγράφεται «Διαταγή αναστολής ή προσωρινής ανάκτησης της ενίσχυσης», ορίζει:

«1. Η Επιτροπή μπορεί, αφού δώσει στο οικείο κράτος μέλος τη δυνατότητα να υποβάλει τις παρατηρήσεις του, να εκδώσει απόφαση, με την οποία απαιτεί από το κράτος μέλος να αναστείλει κάθε παράνομη ενίσχυση έως ότου η Επιτροπή λάβει απόφαση για το συμβατό της ενίσχυσης με την κοινή αγορά [...]

2. Η Επιτροπή μπορεί, αφού καλέσει το οικείο κράτος μέλος να υποβάλει τις παρατηρήσεις του, να εκδώσει απόφαση, με την οποία απαιτεί από το κράτος μέλος την προσωρινή ανάκτηση κάθε παράνομης ενίσχυσης, έως ότου ληφθεί απόφαση της Επιτροπής για το συμβατό της ενίσχυσης με την κοινή αγορά [...]

[...]».

- 8 Το άρθρο 12 του κανονισμού αυτού, το οποίο επιγράφεται «Μη συμμόρφωση με διαταγή», ορίζει:
- «Αν το κράτος μέλος δεν συμμορφωθεί με διαταγή αναστολής ή προσωρινής ανάκτησης της ενίσχυσης, η Επιτροπή δύναται, παράλληλα με τη διεξαγωγή έρευνας επί της ουσίας της υπόθεσης βάσει των πληροφοριών που διαθέτει, να προσφύγει απευθείας στο [Δικαστήριο] και να ζητήσει δήλωση περί του ότι η εν λόγω μη συμμόρφωση αποτελεί παράβαση της Συνθήκης.»
- 9 Κατά το άρθρο 13 του εν λόγω κανονισμού, το οποίο επιγράφεται «Αποφάσεις της Επιτροπής»:
- «1. Μετά την εξέταση της ενδεχόμενης ύπαρξης παράνομων ενισχύσεων, εκδίδεται απόφαση σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφοι 2, 3 ή 4. Στην περίπτωση απόφασης για κίνηση επίσημης διαδικασίας έρευνας, η διαδικασία περατώνεται με απόφαση βάσει του άρθρου 7 [...]
2. Στις περιπτώσεις ενδεχόμενης ύπαρξης παράνομων ενισχύσεων και με την επιφύλαξη του άρθρου 11, παράγραφος 2, η Επιτροπή δεν δεσμεύεται από την προθεσμία που προβλέπεται στο άρθρο 4, παράγραφος 5, και στο άρθρο 7, παράγραφοι 6 και 7.
- [...]»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 10 Η FFH, η οποία εκμεταλλεύεται τον πολιτικό αερολιμένα Frankfurt-Hahn, κατεχόταν, μέχρι τον Ιανουάριο 2009, κατά 65 % από τη Fraport AG, κατά 17,5 % από το ομόσπονδο κράτος της Ρηνανίας-Παλατινάτου και κατά 17,5 % από το ομόσπονδο κράτος της Έσσης. Η Fraport AG είναι ανώνυμη εταιρία εισηγμένη στο χρηματιστήριο και κατεχόμενη κατά πλειοψηφία από την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, από το ομόσπονδο κράτος της Έσσης και από τον Δήμο της Φρανκφούρτης επί του Μάιν.
- 11 Η FFH κατέγραφε ετήσιες ζημιές πολλών εκατομμυρίων ευρώ από την έναρξη της δραστηριότητάς της. Στις 31 Δεκεμβρίου 2011 οι ζημιές αυτές ανέρχονταν περίπου σε 197 εκατομμύρια ευρώ. Τις ζημιές αυτές αναλάμβανε, μέχρι το 2009, η Fraport AG βάσει συμφωνίας μεταφοράς των αποτελεσμάτων. Πάντως, την 1η Ιανουαρίου 2009 η Fraport AG πώλησε τις μετοχές της στο ομόσπονδο κράτος της Ρηνανίας-Παλατινάτου αντί συμβολικού τιμήματος ενός ευρώ. Η μεταβίβαση αυτή υπαγορεύτηκε από την αδυναμία εισαγωγής φόρου επί των επιβατών για να μειωθούν οι ζημιές που δημιουργούσε ο αερολιμένας Frankfurt-Hahn, λόγω της προθέσεως της Ryanair να εγκαταλείψει τον αερολιμένα αν εισαγόταν τέτοιος φόρος.
- 12 Η Ryanair είναι αεροπορική εταιρία χαμηλού κόστους η οποία αντιπροσωπεύει πάνω από το 95 % του όγκου επιβατικής κινήσεως στον αερολιμένα Frankfurt-Hahn. Κατά τον πίνακα τελών του εν λόγω αερολιμένα του 2001, οι αεροπορικές εταιρίες που χρησιμοποιούσαν τον εν λόγω αερολιμένα έπρεπε να καταβάλλουν τέλος 4,35 ευρώ ανά αναχωρούντα επιβάτη. Πάντως, τέλη απογειώσεως, προσεγγίσεως, προσγειώσεως ή χρήσεως της υποδομής του αερολιμένα δεν χρεώνονταν στη Ryanair, επειδή η τελευταία χρησιμοποιούσε μόνον αεροσκάφη τα οποία, κατά τον εν λόγω πίνακα τελών, της παρείχαν δικαίωμα απαλλαγής, δηλαδή αεροσκάφη των οποίων το βάρος απογειώσεως περιλαμβάνεται μεταξύ 5,7 και 90 τόνων.
- 13 Ο πίνακας τελών του αερολιμένα Frankfurt-Hahn του 2006 αποτελεί συνάρτηση του αριθμού επιβατών που μια αεροπορική εταιρία μετέφερε ανά έτος από τον αερολιμένα αυτόν, τα δε τέλη έχουν ως ανώτατο όριο το ποσό των 5,35 ευρώ για αριθμό μικρότερο των 100 000 επιβατών ανά έτος και ως κατώτατο όριο το ποσό των 2,24 ευρώ από 3 εκατομμύρια επιβάτες και πάνω. Επιπλέον, κατά τον πίνακα αυτόν, η απαλλαγή από τα τέλη προσγειώσεως και απογειώσεως καθώς και από τα τέλη υπηρεσιών αεροπλοΐας και επίγειων υπηρεσιών εξαρτάται από την προϋπόθεση η διάρκεια των επίγειων υπηρεσιών να μην υπερβαίνει τα 30 λεπτά. Ο εν λόγω πίνακας προβλέπει επίσης τη

χορήγηση «ενισχύσεως εμπορικής προωθήσεως» για την εγκαινίαση νέων αερογραμμών. Το ποσό της ενισχύσεως αυτής καθορίζεται σε συνάρτηση με τον συνολικό αριθμό επιβατών που μετέφερε η περί ης πρόκειται αεροπορική εταιρία. Η Ryanair έτυχε της εν λόγω ενισχύσεως.

- 14 Θεωρώντας ότι οι εμπορικές πρακτικές που εφάρμοξε η FFH συνιστούν κρατική ενίσχυση που δεν ανακοινώθηκε στην Επιτροπή και που επομένως χορηγήθηκε κατά παράβαση του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ, η Lufthansa ζήτησε, στις 26 Νοεμβρίου 2006, από το Landgericht Bad Kreuznach να διατάξει την ανάκτηση των ποσών που καταβλήθηκαν στη Ryanair, ως «ενίσχυση εμπορικής προωθήσεως» κατά τα έτη 2002 έως 2005, και των ποσών που αντιστοιχούν στις μειώσεις τελών αεροδρομίου οι οποίες χορηγήθηκαν στη Ryanair το 2003 λόγω της εφαρμογής του πίνακα τελών του 2001, καθώς και την παύση κάθε ενισχύσεως υπέρ της Ryanair.
- 15 Δεδομένου ότι το αίτημά της απορρίφθηκε, η Lufthansa άσκησε έφεση ενώπιον του Oberlandesgericht Koblenz. Μη γενομένης δεκτής της εφέσεώς της, η Lufthansa άσκησε ενώπιον του Bundesgerichtshof το ένδικο μέσο της «Revision». Το Bundesgerichtshof, με απόφαση της 10ης Φεβρουαρίου 2011, αναίρεσε την απόφαση του Oberlandesgericht Koblenz και ανέπεμψε την υπόθεση σε αυτό για να καθορίσει αν παραβιάστηκε το άρθρο 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ.
- 16 Με απόφαση της 17ης Ιουνίου 2008, η Επιτροπή κίνησε την επίσημη διαδικασία έρευνας υπό την έννοια του άρθρου 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ, όσον αφορά τυχόν κρατικές ενισχύσεις που η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας χορήγησε στην FFH και στη Ryanair (ΕΕ 2009, C 12, σ. 6). Στα μέτρα που αφορά η απόφαση αυτή περιλαμβάνονται η μείωση τελών αεροδρομίου και οι υπέρ της Ryanair διατάξεις για την ενίσχυση εμπορικής προωθήσεως. Στην εν λόγω απόφαση, η Επιτροπή κατέληξε στο προκαταρκτικό συμπέρασμα ότι κάθε ένα από τα περί ων πρόκειται μέτρα είναι επιλεκτικό και συνιστά κρατική ενίσχυση υπό την έννοια του άρθρου 107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, εκτός αν ικανοποιεί την αρχή του ιδιώτη επενδυτή. Όσον αφορά την αρχή αυτή, η Επιτροπή σημείωσε ότι, βάσει των πληροφοριακών στοιχείων που διέθετε κατά τον χρόνο εκδόσεως της αποφάσεως της 17ης Ιουνίου 2008, τα τέλη αεροδρομίου που καταβλήθηκαν από τη Ryanair δεν αρκούσαν για να καλυφθεί το κόστος που είχε η FFH.
- 17 Το Oberlandesgericht Koblenz απηύθυνε τότε στην Επιτροπή αίτηση γνωμοδοτήσεως βάσει του σημείου 3.2 της ανακοινώσεως της Επιτροπής σχετικά με την εφαρμογή της νομοθεσίας περί κρατικών ενισχύσεων από τα εθνικά δικαστήρια (ΕΕ 2009, C 85, σ. 1). Με τη γνωμοδότησή της, η Επιτροπή εξέθεσε ότι δεν είναι αναγκαίο για το Oberlandesgericht Koblenz να αξιολογήσει το ίδιο αν τα επίμαχα μέτρα δύνανται να χαρακτηριστούν ως κρατική ενίσχυση, δεδομένου ότι μπορούσε να στηριχθεί στην από 17 Ιουνίου 2008 απόφασή της προκειμένου να συναγάγει εντεύθεν όλες τις συνέπειες που απορρέουν από την παράβαση του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ. Όσο για την ουσία, η Επιτροπή διευκρίνισε ότι τα επίμαχα μέτρα είναι καταλογιστέα στο Δημόσιο και επιλεκτικά.
- 18 Εκτιμώντας, παρά ταύτα, ότι οφείλει να καθορίσει αν τα επίμαχα μέτρα συνιστούν κρατική ενίσχυση και, ειδικότερα, έχοντας αμφιβολίες ως προς τον επιλεκτικό χαρακτήρα των μέτρων αυτών, το Oberlandesgericht Koblenz αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να θέσει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Δεσμεύει η θέση την οποία έχει διατυπώσει η Επιτροπή, με μη προσβληθείσα απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας κατά το άρθρο 107, παράγραφος 3, δεύτερη περίοδος, ΣΛΕΕ, σχετικά με τον χαρακτηρισμό μέτρου ως κρατικής ενισχύσεως εθνικό δικαστήριο το οποίο έχει επιληφθεί προσφυγής με αίτημα την ανάκτηση καταβληθέντων ποσών και την παύση νέων καταβολών στο μέλλον;

2) Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα:

Πρέπει τα μέτρα που έχει λάβει δημόσια επιχείρηση, υπό την έννοια του άρθρου 2, στοιχείο β', σημείο i, της οδηγίας 2006/111/ΕΚ της Επιτροπής, της 16ης Νοεμβρίου 2006, για τη διαφάνεια των χρηματοοικονομικών σχέσεων μεταξύ των κρατών μελών και των δημοσίων επιχειρήσεων καθώς και για τη χρηματοοικονομική διαφάνεια εντός ορισμένων επιχειρήσεων (ΕΕ L 318 σ. 17 [...]), η οποία είναι φορέας διαχείρισεως αερολιμένα, να χαρακτηριστούν, για τους σκοπούς εφαρμογής της ρυθμίσεως περί κρατικών ενισχύσεων, ως επιλεκτικά υπό την έννοια του άρθρου 107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, στον βαθμό που ευνοούν αποκλειστικώς τους αερομεταφορείς που χρησιμοποιούν τον αερολιμένα;

3) Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο δεύτερο ερώτημα:

α) Δύναται να γίνει δεκτό ότι η προϋπόθεση του επιλεκτικού χαρακτήρα δεν πληρούται στην περίπτωση που η δημόσια επιχείρηση που διαχειρίζεται τον αερολιμένα εξασφαλίζει με διαφανή τρόπο σε όλους τους αερομεταφορείς οι οποίοι αποφασίζουν να προβούν σε χρήση του αερολιμένα τους αυτούς όρους χρήσεως;

β) Ισχύει το ίδιο και στην περίπτωση που ο φορέας διαχείρισεως του αερολιμένα επιδιώκει την εφαρμογή συγκεκριμένης εμπορικής πολιτικής (εν προκειμένω: τη συνεργασία με τους αποκαλούμενους αερομεταφορείς χαμηλού κόστους ή low-cost-carriers) και οι όροι χρήσεως έχουν διαμορφωθεί με βάση τον συγκεκριμένο κύκλο πελατών, με αποτέλεσμα οι όροι αυτοί να μην είναι εξίσου ελκυστικοί για το σύνολο των αεροπορικών εταιριών;

γ) Δύναται, εν πάση περιπτώσει, να γίνει λόγος για επιλεκτικό μέτρο όταν ο κύριος όγκος της επιβατικής κινήσεως του αερολιμένα καταλογίζεται επί σειρά ετών σε μία μόνον αεροπορική εταιρία;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του παραδεκτού

- 19 Η Lufthansa αμφισβητεί το παραδεκτό της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως διατεινόμενη ότι η απόφαση περί παραπομπής φέρει ανεπαρκή αιτιολογία και δεν εκθέτει με εμπεριστατωμένο τρόπο το πραγματικό πλαίσιο της διαφοράς της κύριας δίκης.
- 20 Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί, όπως προκύπτει από πάγια νομολογία, ότι η ανάγκη να δοθεί ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης που να είναι χρήσιμη για τον εθνικό δικαστή απαιτεί να ορίσει αυτός το πραγματικό και κανονιστικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται τα ερωτήματα που θέτει ή, τουλάχιστον, να εξηγήσει τα πραγματικά περιστατικά των συγκεκριμένων περιπτώσεων στις οποίες στηρίζονται τα ερωτήματα αυτά (βλ. αποφάσεις της 31ης Ιανουαρίου 2008, C-380/05, Centro Europa 7, Συλλογή 2008, σ. I-349, σκέψη 57 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία, καθώς και της 11ης Μαρτίου 2010, C-384/08, Attanasio Group, Συλλογή 2010, σ. I-2055, σκέψη 32). Οι απαιτήσεις αυτές ισχύουν όλως ιδιαιτέρως στον τομέα του ανταγωνισμού, ο οποίος χαρακτηρίζεται από περίπλοκες πραγματικές και νομικές καταστάσεις (βλ. στο ίδιο πνεύμα, μεταξύ άλλων, απόφαση της 26ης Ιανουαρίου 1993, C-320/90 έως C-322/90, Telemarsicabruzzo κ.λπ., Συλλογή 1993, σ. I-393, σκέψη 7, και προαναφερθείσα απόφαση Attanasio Group, σκέψη 32 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 21 Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, έχει επίσης σημασία ο εθνικός δικαστής να αναφέρει τους συγκεκριμένους λόγους για τους οποίους διερωτήθηκε ως προς την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης και θεώρησε αναγκαίο να θέσει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο (βλ. στο ίδιο πνεύμα, μεταξύ

άλλων, απόφαση της 6ης Δεκεμβρίου 2005, C-453/03, C-11/04, C-12/04 και C-194/04, ABNA κ.λπ., Συλλογή 2005, σ. I-10423, σκέψη 46 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία, καθώς και διάταξη της 20ής Ιανουαρίου 2011, C-432/10, Chihabi κ.λπ., σκέψη 22).

- 22 Εν προκειμένω, διαπιστώνεται ότι η απόφαση περί παραπομπής περιέχει τα πραγματικά και νομικά στοιχεία που καθιστούν δυνατό τόσο στο Δικαστήριο να δώσει χρήσιμες απαντήσεις στο αιτούν δικαστήριο όσο και στις κυβερνήσεις των κρατών μελών και στους λοιπούς ενδιαφερόμενους να υποβάλουν τις παρατηρήσεις τους σύμφωνα με το άρθρο 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιπλέον, οι λόγοι που οδήγησαν το αιτούν δικαστήριο να θέσει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο εκτέθηκαν με σαφήνεια στην απόφαση περί παραπομπής.
- 23 Επομένως, η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως είναι παραδεκτή.

Επί του πρώτου ερωτήματος

- 24 Με το πρώτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, στην ουσία, να διευκρινιστεί αν, στην περίπτωση που, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ, η Επιτροπή έχει κινήσει την προβλεπόμενη από την παράγραφο 2 του εν λόγω άρθρου επίσημη διαδικασία έρευνας σχετικά με ένα υπό εκτέλεση κρατικό μέτρο ενισχύσεως που δεν είχε ανακοινωθεί, εθνικό δικαστήριο το οποίο έχει επιληφθεί αιτήματος να παύσει η εκτέλεση του μέτρου αυτού και να ανακτηθούν τα ήδη καταβληθέντα ποσά οφείλει να συναγάγει τις συνέπειες τυχόν παραβάσεως της υποχρέωσης αναστολής της εκτελέσεως του μέτρου αυτού.
- 25 Το άρθρο 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ επιβάλλει προληπτικό έλεγχο των σχεδίων νέων ενισχύσεων (αποφάσεις της 11ης Δεκεμβρίου 1973, 120/73, Lorenz, Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 815, σκέψη 2, και της 12ης Φεβρουαρίου 2008, C-199/06, CELF και ministre de la Culture et de la Communication, στο εξής: απόφαση CELF I, Συλλογή 2008, σ. I-469, σκέψη 37).
- 26 Η κατ' αυτόν τον τρόπο οργανωμένη πρόληψη αποσκοπεί στο να εκτελούνται μόνο συμβατά μέτρα ενισχύσεως. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού, η εφαρμογή σχεδίου ενισχύσεως αναστέλλεται μέχρις ότου με την τελική απόφαση της Επιτροπής αρθεί η αμφιβολία ως προς τη συμβατότητά του (προαναφερθείσα απόφαση CELF I, σκέψη 48).
- 27 Η εφαρμογή αυτού του συστήματος ελέγχου είναι έργο, αφενός, της Επιτροπής και, αφετέρου, των εθνικών δικαστηρίων, οι δε αντίστοιχοι ρόλοι τους είναι συμπληρωματικοί αλλά διακριτοί (βλ., στο ίδιο πνεύμα, αποφάσεις της 11ης Ιουλίου 1996, C-39/94, SFEI κ.λπ., Συλλογή 1996, σ. I-3547, σκέψη 41 της 21ης Οκτωβρίου 2003, C-261/01 και C-262/01, van Calster κ.λπ., Συλλογή 2003, σ. I-12249, σκέψη 74, και της 5ης Οκτωβρίου 2006, C-368/04, Transalpine Ölleitung in Österreich κ.λπ., Συλλογή 2006, σ. I-9957, σκέψεις 36 και 37).
- 28 Ενώ η εκτίμηση της συμβατότητας μέτρων ενισχύσεως με την εσωτερική αγορά εμπίπτει στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Επιτροπής, η οποία ενεργεί υπό τον έλεγχο των δικαιοδοτικών οργάνων της Ένωσης, τα εθνικά δικαστήρια μεριμνούν για τη διασφάλιση, μέχρι την τελική απόφαση της Επιτροπής, των δικαιωμάτων των υποκειμένων δικαίου ενώπιον τυχόν παραβάσεως, από τις κρατικές αρχές, της απαγορεύσεως του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ (βλ., στο ίδιο πνεύμα, προαναφερθείσες αποφάσεις van Calster κ.λπ., σκέψη 75, και Transalpine Ölleitung in Österreich κ.λπ., σκέψη 38).
- 29 Η παρέμβαση των εθνικών δικαστηρίων απορρέει από το άμεσο αποτέλεσμα που αναγνωρίζεται στην απαγόρευση εκτελέσεως των σχεδίων ενισχύσεως, την οποία επιβάλλει το άρθρο 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο έχει διευκρινίσει ότι ο χαρακτήρας της επιβαλλόμενης από τη διάταξη αυτή απαγορεύσεως εκτελέσεως ως απαγορεύσεως έχουσας άμεση εφαρμογή ισχύει για κάθε μέτρο ενισχύσεως που φέρεται ότι εκτελέστηκε χωρίς να έχει ανακοινωθεί

(προαναφερθείσα απόφαση Lorenz, σκέψη 8· απόφαση της 21ης Νοεμβρίου 1991, C-354/90, Fédération nationale du commerce extérieur des produits alimentaires και Syndicat national des négociants et transformateurs de saumon, στο εξής: απόφαση FNCE, Συλλογή 1991, σ. I-5505, σκέψη 11, και προαναφερθείσα απόφαση SFEI κ.λπ., σκέψη 39).

- 30 Τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να εγγυώνται στα υποκείμενα δικαίου ότι θα συναχθούν, κατά το δίκαιο της ημεδαπής, όλες οι συνέπειες παραβάσεως του άρθρου 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ, όσον αφορά τόσο το κύρος των πράξεων εκτελέσεως όσο και την ανάκτηση της χρηματικής στηρίξεως που χορηγήθηκε κατά παράβαση της διατάξεως αυτής ή τυχόν προσωρινών μέτρων (προαναφερθείσες αποφάσεις FNCE, σκέψη 12, και SFEI κ.λπ., σκέψη 40).
- 31 Κατά συνέπεια, το αντικείμενο της αποστολής των εθνικών δικαστηρίων είναι να διατάσσουν τα κατάλληλα μέτρα για τη θεραπεία της ελλείψεως νομιμότητας της εκτελέσεως των μέτρων ενισχύσεως, προκειμένου κατά το χρονικό διάστημα που απομένει μέχρι την απόφαση της Επιτροπής ο αποδέκτης της ενισχύσεως να μην εξακολουθήσει να έχει τη δυνατότητα διαθέσεως της ενισχύσεως αυτής (απόφαση της 11ης Μαρτίου 2010, C-1/09, CELF και ministre de la Culture et de la Communication, Συλλογή 2010, σ. I-2099, σκέψη 30).
- 32 Επομένως, η από την Επιτροπή κίνηση της προβλεπόμενης από το άρθρο 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ επίσημης διαδικασίας έρευνας δεν δύναται να απαλλάξει τα εθνικά δικαστήρια από την υποχρέωσή τους διαφυλάξεως των δικαιωμάτων που τα υποκείμενα δικαίου έχουν ενώπιον τυχόν παραβάσεως του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ (προαναφερθείσα απόφαση SFEI κ.λπ., σκέψη 44).
- 33 Κατόπιν αυτού, το περιεχόμενο της υποχρέωσης αυτής δύναται να ποικίλλει αναλόγως του αν η Επιτροπή κίνησε ή όχι την επίσημη διαδικασία έρευνας όσον αφορά το μέτρο που αποτελεί το αντικείμενο της διαφοράς ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου.
- 34 Στην περίπτωση που η Επιτροπή δεν έχει ακόμη κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας και, επομένως, δεν έχει ακόμη αποφανθεί επί του ζητήματος αν τα υπό εξέταση μέτρα δύναται να αποτελέσουν κρατικές ενισχύσεις, τα εθνικά δικαστήρια, όταν έχουν επιληφθεί αιτήματος να συναγάγουν τις συνέπειες τυχόν παραβάσεως του άρθρου 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ, μπορεί να χρειαστεί να ερμηνεύσουν και να εφαρμόσουν την έννοια της ενισχύσεως προκειμένου να καθορίσουν αν τα μέτρα αυτά έπρεπε να ανακοινωθούν στην Επιτροπή (βλ., στο ίδιο πνεύμα, προαναφερθείσα απόφαση SFEI κ.λπ., σκέψεις 49 και 53 καθώς και σημείο 1 του διατακτικού). Έτσι, στα δικαστήρια αυτά απόκειται να εξακριβώσουν, ιδίως, αν το επίμαχο μέτρο συνιστά πλεονέκτημα και αν είναι επιλεκτικό, δηλαδή αν ευνοεί ορισμένες επιχειρήσεις ή ορισμένους παραγωγούς υπό την έννοια του άρθρου 107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ (προαναφερθείσα απόφαση Transalpine Ölleitung in Österreich κ.λπ., σκέψη 39).
- 35 Πράγματι, η υποχρέωση ανακοινώσεως και η απαγόρευση εκτελέσεως που προβλέπονται από το άρθρο 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ αφορούν τα σχέδια που δύναται να χαρακτηριστούν ως κρατικές ενισχύσεις υπό την έννοια του άρθρου 107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ. Επομένως, πριν συναγάγουν τις συνέπειες τυχόν παραβάσεως του άρθρου 108, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΣΛΕΕ, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να αποφανθούν επί του ζητήματος αν τα επίμαχα μέτρα συνιστούν ή όχι κρατικές ενισχύσεις.
- 36 Στην περίπτωση που η Επιτροπή έχει ήδη κινήσει την προβλεπόμενη από το άρθρο 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ επίσημη διαδικασία έρευνας, πρέπει να εξεταστεί ποια είναι τα μέτρα που πρέπει να διατάσσονται από τα εθνικά δικαστήρια.
- 37 Μολονότι αληθεύει ότι οι αξιολογήσεις που περιέχονται στην απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας έχουν προκαταρκτικό χαρακτήρα, παρά ταύτα το γεγονός αυτό δεν συνεπάγεται ότι η απόφαση αυτή στερείται εννόμων αποτελεσμάτων.

- 38 Εν προκειμένω, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι, στην περίπτωση που τα εθνικά δικαστήρια θα μπορούσαν να εκτιμήσουν ότι μέτρο δεν συνιστά ενίσχυση υπό την έννοια του άρθρου 107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, και, επομένως να μην αναστείλουν την εκτέλεσή του, ενώ η Επιτροπή έχει μόλις διαπιστώσει, στην απόφασή της κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας, ότι το μέτρο αυτό δύναται να έχει στοιχεία ενισχύσεως, θα εξαλειφόταν η αποτελεσματικότητα του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ.
- 39 Πράγματι, αφενός, αν η γενομένη στην απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας προκαταρκτική αξιολόγηση του χαρακτήρα του επίμαχου μέτρου ως ενισχύσεως επιβεβαιωθεί ακολούθως στην τελική απόφαση της Επιτροπής, τα εθνικά δικαστήρια θα παρέβαιναν την υποχρέωσή τους, που επιβάλλεται από τα άρθρα 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ και 3 του κανονισμού 659/1999, να αναστέλλουν την εκτέλεση κάθε σχεδίου ενισχύσεως μέχρι την έκδοση της αποφάσεως της Επιτροπής επί της συμβατότητας του σχεδίου αυτού με την εσωτερική αγορά.
- 40 Αφετέρου, ακόμη και αν, στην τελική απόφασή της, η Επιτροπή συναγάγει ότι δεν υπάρχουν στοιχεία ενισχύσεως, ο αποτρεπτικός σκοπός που αποτελεί το βάθρο του συστήματος ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων, το οποίο θεσμοθετήθηκε από τη Συνθήκη ΛΕΕ και υπομνήσθηκε στις σκέψεις 25 και 26 της παρούσας αποφάσεως, επιβάλλει, κατόπιν της αμφιβολίας που διατυπώθηκε με την απόφαση κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας όσον αφορά τον χαρακτήρα του μέτρου αυτού ως ενισχύσεως και τη συμβατότητά του με την εσωτερική αγορά, να ανασταλεί η εκτέλεσή του μέχρις ότου η αμφιβολία αυτή αρθεί με την τελική απόφαση της Επιτροπής.
- 41 Πρέπει επίσης να υπογραμμιστεί ότι η εφαρμογή των κανόνων της Ένωσης στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων στηρίζεται στην υποχρέωση καλόπιστης συνεργασίας μεταξύ, αφενός, των εθνικών δικαστηρίων και, αφετέρου, της Επιτροπής και των δικαιοδοτικών οργάνων της Ένωσης, στο πλαίσιο της οποίας κάθε ένας ενεργεί σύμφωνα με τον ρόλο που του έχει ανατεθεί από τη Συνθήκη. Στο πλαίσιο της συνεργασίας αυτής, τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να διατάσσουν όλα τα γενικά ή ειδικά μέτρα που είναι κατάλληλα για να διασφαλιστεί η εκτέλεση των υποχρεώσεων που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης και να απέχουν από μέτρα ικανά να θέσουν σε κίνδυνο την επίτευξη των σκοπών της Συνθήκης, όπως προκύπτει από το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ. Έτσι, τα εθνικά δικαστήρια πρέπει, ειδικότερα, να απέχουν από την έκδοση αποφάσεων που αντιστρατεύονται απόφαση της Επιτροπής, ακόμη και αν η απόφαση αυτή έχει προσωρινό χαρακτήρα.
- 42 Κατά συνέπεια, όταν η Επιτροπή έχει κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας όσον αφορά ένα υπό εκτέλεση μέτρο ενισχύσεως, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να διατάσσουν όλα τα αναγκαία μέτρα για να συναχθούν οι συνέπειες τυχόν παραβάσεως της υποχρεώσεως αναστολής της εκτελέσεως του εν λόγω μέτρου.
- 43 Προς τούτο, τα εθνικά δικαστήρια δύναται να αποφασίσουν να ανασταλεί η εκτέλεση του επίμαχου μέτρου και να διατάξουν την ανάκτηση των ήδη καταβληθέντων ποσών. Δύναται επίσης να διατάξουν προσωρινά μέτρα για τη διασφάλιση, αφενός, των συμφερόντων των ενδιαφερόμενων μερών και, αφετέρου, της αποτελεσματικότητας της αποφάσεως της Επιτροπής να κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας.
- 44 Όταν έχουν αμφιβολίες ως προς το ζήτημα αν το επίμαχο μέτρο συνιστά κρατική ενίσχυση υπό την έννοια του άρθρου 107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ ή ως προς το κύρος ή την ερμηνεία της αποφάσεως να κινήσει η επίσημη διαδικασία έρευνας, τα εθνικά δικαστήρια, αφενός, δύναται να ζητήσουν από την Επιτροπή διευκρινίσεις, και, αφετέρου, δύναται ή οφείλουν, σύμφωνα με το άρθρο 267, δεύτερο και τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, όπως έχει ερμηνευθεί από το Δικαστήριο, να θέσουν προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο (βλ. προς τούτο, όσον αφορά τις προδικαστικές παραπομπές σχετικά με ζητήματα κύρους στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων, απόφαση της 10ης Ιανουαρίου 2006, C-222/04, Cassa di Risparmio di Firenze κ.λπ., Συλλογή 2006, σ. I-289, σκέψεις 72 έως 74).

- 45 Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των ανωτέρω κρίσεων, στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση:
- Όταν, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ, η Επιτροπή έχει κινήσει την προβλεπόμενη στην παράγραφο 2 του εν λόγω άρθρου επίσημη διαδικασία έρευνας σχετικά με ένα υπό εκτέλεση μέτρο που δεν είχε ανακοινωθεί, εθνικό δικαστήριο, επιληφθέν αιτήματος να παύσει η εκτέλεση του μέτρου αυτού και να ανακτηθούν τα ήδη καταβληθέντα ποσά, οφείλει να διατάξει όλα τα αναγκαία μέτρα για να συναχθούν οι συνέπειες τυχόν παραβάσεως της υποχρέωσης αναστολής της εκτελέσεως του εν λόγω μέτρου.
 - Προς τούτο, το εθνικό δικαστήριο δύναται να αποφασίσει να αναστείλει την εκτέλεση του επίμαχου μέτρου και να διατάξει την ανάκτηση των ήδη καταβληθέντων ποσών. Δύναται επίσης να αποφασίσει να διατάξει προσωρινά μέτρα προκειμένου να διαφυλαχθούν, αφενός, τα συμφέροντα των ενδιαφερόμενων μερών και, αφετέρου, η αποτελεσματικότητα της αποφάσεως της Επιτροπής να κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας.
 - Όταν το εθνικό δικαστήριο έχει αμφιβολίες ως προς το ζήτημα αν το επίμαχο μέτρο συνιστά κρατική ενίσχυση υπό την έννοια του άρθρου 107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ ή ως προς το κύρος ή την ερμηνεία της αποφάσεως κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας, αφενός, δύναται να ζητήσει διευκρινίσεις από την Επιτροπή και, αφετέρου, δύναται ή οφείλει, σύμφωνα με το άρθρο 267, δεύτερο και τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, να θέσει προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο.

Επί του δευτέρου και του τρίτου ερωτήματος

- 46 Κατόπιν της απαντήσεως που δόθηκε στο πρώτο ερώτημα, παρέλκει η απάντηση στο δεύτερο και στο τρίτο ερώτημα.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 47 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (δεύτερο τμήμα) αποφαινεται:

Όταν, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει κινήσει την προβλεπόμενη στην παράγραφο 2 του εν λόγω άρθρου επίσημη διαδικασία έρευνας σχετικά με ένα υπό εκτέλεση μέτρο που δεν είχε ανακοινωθεί, εθνικό δικαστήριο, επιληφθέν αιτήματος να παύσει η εκτέλεση του μέτρου αυτού και να ανακτηθούν τα ήδη καταβληθέντα ποσά, οφείλει να διατάξει όλα τα αναγκαία μέτρα για να συναχθούν οι συνέπειες τυχόν παραβάσεως της υποχρέωσης αναστολής της εκτελέσεως του εν λόγω μέτρου.

Προς τούτο, το εθνικό δικαστήριο δύναται να αποφασίσει να αναστείλει την εκτέλεση του επίμαχου μέτρου και να διατάξει την ανάκτηση των ήδη καταβληθέντων ποσών. Δύναται επίσης να αποφασίσει να διατάξει προσωρινά μέτρα προκειμένου να διαφυλαχθούν, αφενός, τα συμφέροντα των ενδιαφερόμενων μερών και, αφετέρου, η αποτελεσματικότητα της αποφάσεως της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας.

Όταν το εθνικό δικαστήριο έχει αμφιβολίες ως προς το ζήτημα αν το επίμαχο μέτρο συνιστά κρατική ενίσχυση υπό την έννοια του άρθρου 107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ ή ως προς το κύρος ή την ερμηνεία της αποφάσεως κινήσεως της επίσημης διαδικασίας έρευνας, αφενός, δύναται να

ζητήσει διευκρινίσεις από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και, αφετέρου, δύναται ή οφείλει, σύμφωνα με το άρθρο 267, δεύτερο και τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, να θέσει προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

(υπογραφές)